

Η νομοθετική πολιτική για την εκπαίδευση της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης 1923-1940

Κωστής Αλ. Τσιούμης

Η μελέτη αυτή προσπαθεί να προσεγγίσει και να ερμηνεύσει τις προθέσεις των ελληνικών κυβερνήσεων ως προς την εκπαίδευση της μουσουλμανικής μειονότητας της Δ. Θράκης. Παρά το γεγονός ότι ένας από τους βασικούς μηχανισμούς χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής είναι η έκδοση εκπαιδευτικών νόμων, εδώ γίνεται λόγος για νομοθετική και όχι για εκπαιδευτική πολιτική, επειδή η εκπαιδευτική πολιτική είναι κάτι ευρύτερο από το νομοθετικό πλαίσιο και επειδή η θεσμοθέτηση μιας νομοθετικής ρύθμισης δε συνεπάγεται απαραίτητα και την εφαρμογή της από τις ενδιαφερόμενες πλευρές, επειδή συχνά λόγοι πολιτικοί, οικονομικοί και κοινωνικοί μπορεί να υπαγορεύουν άλλες επιλογές.

Η Συνθήκη της Λωζάνης, η οποία αποτέλεσε το βασικό διεθνές πλαίσιο προστασίας των δικαιωμάτων της μουσουλμανικής μειονότητας αυτήν την περίοδο, προέβλεπε στα άρθρα 40 και 41, όπως αυτά προβλέπονταν να εφαρμοστούν από το άρθρο 45 της ίδιας συνθήκης, τη χορήγηση εκπαιδευτικών δικαιωμάτων στη μειονότητα αυτή. Οι προβλέψεις της συνθήκης έπρεπε να υλοποιηθούν από την πλευρά του ελληνικού κράτους με την έκδοση συγκεκριμένων νόμων, που θα θέσπιζαν ένα πλαίσιο για την ίδρυση και τη λειτουργία των μουσουλμανικών σχολείων¹. Η πρόβλεψη αυτή υλοποιήθηκε με την έκδοση μιας σειράς νόμων, που δεν αφορούσαν αποκλειστικά τα σχολεία της μουσουλμανικής μειονότητας, αλλά περιείχαν και ρυθμίσεις σχετικά μ' αυτά².

1 Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάνης, άρθρα 40, 41, 44, 45. Το κείμενο της Συνθήκης στο Λέσχης Νέων Ελλήνων "Η Συνθήκη της Λωζάνης", Εκδ. Παπαζήση, χ.χ., σελ.33-34.

2 Σίμος Μηνιάδης "Η Θρησκευτική ελευθερία των Μουσουλμάνων στην Ελληνική Έννομη

Δεν ήταν, βέβαια, το 1923 η πρώτη φορά που το ελληνικό κράτος αναλάμβανε μια τέτοια ευθύνη και φροντίδα. Η Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης του 1881, η οποία έδινε στην Ελλάδα τη Θεσσαλία και ένα τμήμα της Ηπείρου, προέβλεπε στο τρίτο άρθρο της το σεβασμό θρησκείας και εθίμων των Μουσουλμάνων των Νέων Χωρών και την παροχή σε αυτούς ισονομίας και ισοπολιτείας με τους άλλους Έλληνες πολίτες. Για να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της από αυτήν τη συνθήκη, η ελληνική κυβέρνηση εξέδωσε το 1882 το νόμο ΑΙΓ με βάση τον οποίο δημιουργούνταν τουρκικά σχολεία στη Θεσσαλία και στην Ήπειρο με έξοδα του Ελληνικού Κράτους³. Σε κάθε κοινότητα όπου υπήρχαν 1000 Μουσουλμάνοι ιδρύονταν, σύμφωνα με το νόμο αυτό, ένα σχολείο και όπου υπήρχαν λιγότεροι κάτοικοι ιδρύονταν σχολείο γραφής (όπου διδασκονταν αριθμητική, θρησκευτικά και ανάγνωση από το Κοράνι). Και οι δύο τύποι σχολείων προβλέπονταν να καλύπτουν πενταετή φοίτηση και προσδιοριζόταν σαφώς το πρόγραμμά τους. Ακόμη υπήρχε, σύμφωνα με τον ίδιο νόμο, η δυνατότητα ίδρυσης πενταετών μέσων σχολών, των οποίων προσδιοριζόταν επίσης το πρόγραμμα. Τα σχολεία αυτά διευθύνονταν από Μουσουλμάνους εκπαιδευτικούς και όλα τα μαθήματα, εκτός από την ελληνική γλώσσα, γίνονταν στη γλώσσα της μειονότητας, ώστε να εξασφαλίζεται η καλύτερη εξέλιξη των μελών της⁴.

Διατάξεις για τα ζητήματα της μουσουλμανικής εκπαίδευσης υπήρχαν και στο τρίτο Πρωτόκολλο της Συνθήκης των Αθηνών του 1913, η οποία έκλεινε τους Βαλκανικούς Πολέμους. Συγκεκριμένα, προβλεπόταν η αναγνώριση των σχολών που είχαν συστήσει ή επρόκειτο να συστήσουν ιδιωτικοί μουσουλμανικοί φορείς καθώς και η επιθεώρησή τους από τους κατά τόπους Μουφτήδες και τους επιθεωρητές δημοτικών σχολείων του Ελληνικού Κράτους. Ακόμη προβλεπόταν η διδασκαλία των μαθημάτων στην τουρκική γλώσσα σύμφωνα με το επίσημο πρόγραμμα, όπως και η υποχρεωτική διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας⁵. Η ελληνική κυβέρνηση έσπευσε να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις που ανέλαβε με αυτήν τη συνθήκη. Έτσι ψηφίστηκε ο νόμος 568/1915 "Περί διδασκαλίας της ελ-

Τάξη", Εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σελ.266. Ο Μηναιδής αναφέρει ότι θέματα αναγόμενα στη σύσταση και στη λειτουργία μουσουλμανικών σχολείων ρυθμίζονταν ανέκαθεν από διατάξεις νόμων για τα ιδιωτικά και ξένα εκπαιδευτήρια.

3 D.Dimitriou "Das Minderheitenrecht in Griechenland", Hamburg 1935, σελ.61.

4 D.Dimitriou, *ό.π.*, σελ.62-63.

5 Για τη Συνθήκη των Αθηνών βλ. Ε.τ.Κ. Α, αρ.φυλ 229, 14.11.1913, σελ.809-813.

ληνικής γλώσσας εν Οθωμανικούς και Ισραηλτικούς σχολείους των νέων χωρών⁶, ο οποίος προέβλεπε την υποχρεωτική διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία αυτά. Στο δεύτερο άρθρο του ίδιου νόμου οριζόταν ότι στα δημοτικά σχολεία του κράτους, στα οποία φοιτούσαν πάνω από 20 Οθωμανοί ή Ισραηλίτες μαθητές, μπορούσε να διδάσκεται η γλώσσα και η θρησκεία τους από δασκάλους που διορίζονταν από τον αρμόδιο νομάρχη, μετά από γνώμη του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων, με πρόταση του οικείου θρησκευτικού αρχηγού. Ο νόμος 1242 Β /24.6.1919⁷, που αφορούσε τη δημοτική εκπαίδευση περιείχε τις ίδιες περίπου διατάξεις. Ένα νέο σημαντικό στοιχείο αυτού του νόμου ήταν η υποχρέωση των ορθόδοξων χριστιανών δασκάλων της ελληνικής γλώσσας να διδάσκουν και την Κυριακή σε αντικατάσταση της αργίας της Παρασκευής⁸. Ο νόμος αυτός υπήρξε ένας από τους βασικούς νόμους για την εκπαίδευση της μουσουλμανικής μειονότητας αυτήν την περίοδο.

Το 1920 σε εκτέλεση της Συνθήκης των Αθηνών του 1913 ψηφίστηκε ακόμη ο νόμος 2345/24.6.1920⁹, που ρύθμιζε τα σχετικά με τη θρησκευτική και διοικητική οργάνωση της μουσουλμανικής μειονότητας της Ελλάδας. Ο νόμος αυτός δεν περιελάμβανε διατάξεις που αφορούσαν την ίδρυση και τη λειτουργία των μουσουλμανικών σχολείων. Περιείχε όμως διατάξεις που αναφέρονταν στη διοικητική εποπτεία των σχολείων αυτών από τους Μουφτίδες. Ειδικότερα το άρθρο 10 παρ.1 του συγκεκριμένου νόμου προέβλεπε ότι οι Μουφτίδες "πλην των καθαρώς θρησκευτικών αυτών καθηκόντων εποπτεύουν και τους θρησκευτικούς και εκπαιδευτικούς λειτουργούς των μουσουλμανικών κοινοτήτων", που υπήρ-

6 Νόμος 568/9.1.1915 "Περί διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας εν Οθωμανικούς και Ισραηλτικούς σχολείους των νέων χωρών", Ε.τ.Κ., Α., 9.1.1915, άρθρα 1 και 2 εδ. δ.

7 Νόμος 1241 Β /24.6.1919 "Περί δημοτικής εκπαίδευσεως", Ε.τ.Κ., αρ.190/28.8.1919, σελ.1384-1404.

8 Σίμος Μηναΐδης "Η Θρησκευτική ελευθερία των Μουσουλμάνων στην Ελληνική Έννομη Τάξη", Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σελ.209.

9 Νόμος 2345/24.6.1920 "Περί προσωρινού αρχιμουφτή και μουφτήδων των εν τω Κράτει Μουσουλμάνων και περί διαχειρίσεως των περιουσιών των Μουσουλμανικών Κοινοτήτων", Ε.τ.Κ., φ.148/3.7.1920, σελ.1423-1427. Σχετικά βλέπε ενδεικτικά Ενστ. Ζεγκίνη "Χριστιανο-Ισλαμικές Σχέσεις. Η Περίπτωση της Ισχνός Ιδιαιτέρων Προσωπικών Θεσμών στους Μειονοτικούς Μουσουλμάνους της Ελλάδος", Ανάτυπο εκ του Τιμητικού Αφιερώματος εις τον Αρχιεπίσκοπον πρ. Αθηνών Κυρόν Ιάκωβον Βαβανάτσον, Μέγαρο 1991, σελ.100-102, Κ. Ανδρεάδη "Η Μουσουλμανική Μειονότης της Δυτικής Θράκης", Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1956, σελ.7-8.

χαν στην περιφέρειά τους, όπως επίσης και τη διαχείριση των βακουφικών περιουσιών από τις κοινότητες. Σύμφωνα με το άρθρο 12 παρ.1 του ίδιου νόμου, η διαχείριση των σχολικών περιουσιών ασκούνταν από τις μουσουλμανικές κοινοτικές και βακουφικές επιτροπές. Έτσι ο νόμος 2345/1920 καθιστούσε το Μουφτή ένα είδος ανώτατου διοικητικού υπευθύνου για τα θέματα των εκπαιδευτικών λειτουργιών και της οικονομικής διαχείρισης των σχολείων της περιοχής του¹⁰. Ο ίδιος νόμος στο άρθρο 13 παρ.1 προέβλεπε και την ίδρυση Ιερατικής Μουσουλμανικής Σχολής στην Αθήνα για την εκπαίδευση των Μουσουλμάνων θρησκευτικών λειτουργιών της Δ. Θράκης. Η σχολή αυτή όμως δεν ιδρύθηκε ως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και οι Μουσουλμάνοι θρησκευτικοί λειτουργοί συνέχισαν να εκπαιδεύονται στα ιεροσπουδαστήρια της Δ. Θράκης¹¹.

Η Συνθήκη των Σεβρών για την προστασία των μειονοτήτων (10 Αυγούστου 1920) προέβλεπε το δικαίωμα των μειονοτήτων να συνιστούν, να διευθύνουν και να ελέγχουν "σχολεία και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα", στα οποία είχαν το δικαίωμα να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους¹². Στο άρθρο 9 της ίδιας συνθήκης¹³ προβλεπόταν επίσης ότι η ελληνική κυβέρνηση θα παραχωρούσε στη δημόσια εκπαίδευση όλες τις απαραίτητες ευκολίες για τη διδασκαλία της γλώσσας των μειονοτήτων στις πόλεις και στις περιφέρειες, όπου υπήρχε σημαντικός αριθμός Ελλήνων υπηκόων που μιλούσαν άλλη γλώσσα από την ελληνική. Με τη διάταξη αυτή δεν κωλύοταν η ελληνική κυβέρνηση να καταστήσει υποχρεωτική τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σ' αυτά τα σχολεία. Στις πόλεις και στις περιφέρειες, όπου υπήρχε σημαντική αναλογία Ελλήνων υπηκόων που ανήκαν σε εθνικές θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες, θα εξασφαλιζόταν δίκαιη συμμετοχή στην λήψη και στη διάθεση των χρηματικών ποσών, τα οποία επρόκειτο να διατεθούν από τον προϋπολογισμό, το Δημόσιο Ταμείο, τις δημοτικές και τις άλλες αρχές για εκπαιδευτικά, θρησκευτικά και άλλα φιλανθρωπικά ιδρύματα. Η ελληνική κυβέρνηση,

10 Κ. Ανδρεάδη, *ό.π.*, σελ.8.

11 Σ. Μηναΐδης, *ό.π.*, σελ.280.

12 Συνθήκη των Σεβρών "περί εθνικών κλπ. μειονοτήτων", άρθρο 8 Το κείμενο της συνθήκης, Υπουργείον Εξωτερικών, *Συνθήκη των προεχουσών συμβάσεων και συνασπισμένων δυνάμεων και της Ελλάδος περί προστασίας εθνικών κλπ. μειονοτήτων, υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920*, εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου 1920.

13 Συνθήκη των Σεβρών "περί εθνικών κλπ. μειονοτήτων", άρθρο 9.

η οποία είχε υλοποιήσει τις υπόλοιπες προβλέψεις με προγενέστερους νόμους, ανταποκρίθηκε το 1922 και στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 9 εκδίδοντας το νόμο 2781/1922 για την ενίσχυση των Οθωμανικών και Ισραηλιτικών σχολείων. Η Συνθήκη των Σεβρών δε λειτούργησε όμως στην πράξη, επειδή δεν επικυρώθηκε από την Τουρκία και επειδή οι προβλέψεις της ενσωματώθηκαν και στις διατάξεις της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάνης, η οποία ίσχυσε ως μεταγενέστερη και ειδικότερη¹⁴.

Από τα άρθρα της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάνης το άρθρο 40¹⁵ προέβλεπε τη δυνατότητα των Μουσουλμάνων της Δ. Θράκης να συνιστούν, να διευθύνουν και να εποπτεύουν "σχολεία και άλλα εκπαιδευτήρια" και να χρησιμοποιούν σ' αυτά τη γλώσσα τους και να τελούν τις θρησκευτικές τελετές τους. Το άρθρο 41 της Συνθήκης¹⁶ προέβλεπε, κα-

14 Αλ. Αλεξανδρής "Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1923-1954", σε Θ. Βερέμη κ.ά. "ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ 1923-1987", Εκδ.ΓΝΩΣΗ, Αθήνα 1988, σελ.63-64.

15 Το άρθρο 40 της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάνης έχει ως εξής:

"Οι τούρκοι υπήκοοι, οι μη ανήκοντες εις μουσουλμανικάς μειονότητας, θα απολαύουν νομικώς και πραγματικώς της αυτής προστασίας και των αυτών εγγυήσεων άτινας απολαύουν και οι λοιποί τούρκοι υπήκοοι. Θα έχωσιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστώσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίως δαπάναις, παντός είδους φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα, σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια, μετά του δικαιώματος να ποιώνται ελευθέρως εν αυτοίς χρήσιν της γλώσσης των και να τελώσιν ελευθέρως τα της θρησκείας των".

Το άρθρο αυτό ισχύει σύμφωνα με το άρθρο 45 της ίδιας συνθήκης και για τη μουσουλμανική μειονότητα της Δ.Θράκης. Το κείμενο της Συνθήκης στο Λέσχη Νέων Ελλήνων "Η Συνθήκη της Λωζάνης", Εκδ. Παπαζήση, χ.χ.

16 Το άρθρο 41 της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάνης έχει ως εξής:

"Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα διαμένει σημαντική αναλογία υπηκόων μη μουσουλμάνων, η Τουρκική Κυβέρνησις θα παρέχη ως προς την δημοσίαν εκπαίδευσιν τας προσρηκούσας ενκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικαίς σχολείοις παροχής, εν τη ιδία αυτών γλώσση, της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω τούρκων υπηκόων. Η διάταξις αυτή δεν κωλύει την Τουρκικήν Κυβέρνησιν να καταστήση υποχρεωτικήν την διδασκαλίαν της τουρκικής γλώσσης εν τοις ειρημένοις σχολείοις.

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα υπάρχει σημαντική αναλογία τούρκων υπηκόων ανηκόντων εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας, θέλει εξασφαλισθή εις τας μειονότητας ταύτας δικαία συμμετοχή εις την διάθεσιν των χρηματικών ποσών, άτινα τυχόν θα εχορηγούντο εκ του δημοσίου χρήματος υπό του προϋπολογισμού του Κράτους ή των δημοτικών και λοιπών προϋπολογισμών επί εκπαιδευτικώ, θρησκευτικώ ή φιλανθρωπικώ σκοπώ.

Τα ποσά ταύτα θα καταβάλλωνται εις τους αρμοδίους αντιπροσώπους των ενδιαφερομένων καθιδρυμάτων και οργανισμών".

Και αυτό το άρθρο ισχύει σύμφωνα με το άρθρο 45 και για τη μουσουλμανική μειονότητα

τά τρόπο πανομοιότυπο με το άρθρο 9 της Συνθήκης των Σεβρών "περί μειονοτήτων", τη δυνατότητα της διδασκαλίας της γλώσσας και θρησκείας της μειονότητας, καθώς και τη δίκαιη κατανομή των εκπαιδευτικών κονδυλίων, κρατικών και δημοτικών, στα μειονοτικά σχολεία. Συμπληρωματικά, το άρθρο 41 προέβλεπε ότι τα διατιθέμενα ποσά έπρεπε να καταβάλλονται στους νόμιμους αντιπροσώπους αυτών των ιδρυμάτων και οργανισμών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εφαρμογή των διατάξεων για την προστασία των εκπαιδευτικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων έδειχνε ο διεθνής οργανισμός της Κοινωνίας των Εθνών, ο οποίος ιδρύθηκε μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Με αυτές τις αντιλήψεις συντάσσονταν και οι ελληνικές κυβερνήσεις της δεκαετίας του '20, οι οποίες προέρχονταν στην πλειονότητά τους από φιλοβενιζελικό πολιτικό χώρο, γι' αυτό και προχώρησαν άμεσα στην υλοποίηση των νομικών δεσμεύσεων που είχε αναλάβει η χώρα. Άλλωστε και το πολιτικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί μετά το τέλος του ελληνοτουρκικού πολέμου, οι εκκρεμότητες στις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας και η δυσμενής αντιμετώπιση της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης, Ίμβρου και Τενέδου από τη γειτονική χώρα υπαγόρευαν μια τέτοια επιλογή.

Ο νόμος 3179/7.8.1924 "Περί του προσωπικού των σχολείων Θράκης" ήταν το πρώτο σχετικό νομοθέτημα και αναφερόταν αποκλειστικά στα σχολεία της Θράκης. Ο νόμος αυτός περιείχε σημαντικές προβλέψεις για τη μουσουλμανική εκπαίδευση. Συγκεκριμένα προέβλεπε ότι οι δάσκαλοι "των εν Θράκη ξένων κοινοτήτων" διορίζονταν από τις οικείες κοινότητες, μετά από έγκριση της Γενικής Διοίκησης Θράκης, η οποία εκδιδόταν μετά από πρόταση του αρμόδιου επιθεωρητή (άρθρο 2 εδ. στ.)¹⁷. Σύμφωνα ακόμη με το δ. εδάφιο του ίδιου άρθρου οι επιθεωρητές μουσουλμανικών σχολείων, οι οποίοι ήδη υπηρετούσαν, διατηρούνταν στις θέσεις τους με το βαθμό και τις αποδοχές του επιθεωρητή δημοτικών σχολείων, ενώ αναβαθμιζόνταν τα προσόντα αυτών που επρόκειτο να διοριστούν στο μέλλον. Στο εξής οι επιθεωρητές μουσουλμανικών σχολείων θα έπρεπε να είναι πτυχιούχοι διδασκαλείου δημοτικής εκπαίδευσης με δεκαετή προϋπηρεσία και γνώση της τουρκικής γλώσσας. Για να

της Δ. Θράκης, Βλ. *Συνθήκη της Λωζάνης*, ό.π., σελ.33.

17 Νόμος 3179/7.8.1924 "Περί του προσωπικού των σχολείων Θράκης", Ε.τ.Κ, φ.186/7.8.1924, άρθρο 2.

ασκείται η εποπτεία των μουσουλμανικών σχολείων, τα σχολεία αυτά διαιρούνταν σε δύο εκπαιδευτικές περιφέρειες, των οποίων η έκταση επρόκειτο να προσδιοριστεί με διάταγμα. Αυτές ήταν η περιφέρεια της Ξάνθης και η περιφέρεια της Κομοτηνής, περιφέρειες στις οποίες βρισκόταν και το μεγαλύτερο μέρος των μουσουλμανικών σχολείων. Με τον καιρό όμως έμεινε μόνον ένας επιθεωρητής μουσουλμανικών σχολείων και αυτός ήταν αποσπασμένος στη Γενική Διοίκηση Θράκης, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να ασκεί ικανοποιητικά τα καθήκοντά του¹⁸.

Στο άρθρο 8¹⁹ του ίδιου νόμου προβλεπόταν η δυνατότητα ίδρυσης ενός υποδιδασκαλείου σε μία από τις πόλεις της Αντικής Θράκης για την εκπαίδευση των Μουσουλμάνων υποδιδασκάλων. Σύμφωνα με το νόμο το διδασκαλείο αυτό θα ήταν τριετούς φοίτησης και το προσωπικό του θα αποτελούνταν από ένα διευθυντή, διδάκτορα της φιλολογίας με διεισδυτικές σπουδές στη Δύση και τριετή τουλάχιστον εκπαιδευτική υπηρεσία, ή διδάκτορα της φιλολογίας με πτυχίο δημοδιδασκάλου και δεκαετή εκπαιδευτική υπηρεσία, ο οποίος θα δίδασκε φιλοσοφικά και παιδαγωγικά μαθήματα. Η τουρκική γλώσσα και η μουσουλμανική θρησκεία θα διδασκόνταν από λόγιο Μουσουλμάνο και το πρόγραμμα της σχολής θα συμπληρωνόταν από καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης, οι οποίοι θα δίδασκαν μαθήματα της ειδικότητάς τους. Το πρόγραμμα των μαθημάτων, τα προσόντα των μαθητών και τα διάφορα διοικητικά ζητήματα θα ρυθμιζόνταν με διάταγμα· τέτοιο απαιτούνταν και για την ίδρυση του εκπαιδευτηρίου. Τα διατάγματα όμως για την ίδρυση αυτού του εκπαιδευτηρίου δεν εκδόθηκαν ποτέ. Οι βασικοί λόγοι της μη υλοποίησης της νομοθετικής αυτής πρόθεσης του ελληνικού κράτους υπήρξαν, σύμφωνα με των επιθεωρητή μειονοτήτων του Βενιζέλου²⁰ Στυλιανόπουλο, οι εξής:

α. Ο όρος "υποδιδασκαλείο" δημιουργούσε την αίσθηση της υποβάθμισης του μουσουλμανικού στοιχείου.

β. Το ίδρυμα αυτό είχε σχεδιαστεί στα πρότυπα των υπολοίπων ελληνικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και με βασική γλώσσα διδασκαλίας την ελληνική. Το γεγονός αυτό δημιουργούσε μια σειρά προβλημάτων. Εξαιτίας της μη υποχρεωτικής διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στα μουσουλμανικά σχολεία δεν υπήρχαν μαθητές οι οποίοι να γνωρίζουν τόσο

18 MMAEB/173/53, Έκθεση Στυλιανόπουλου προς Βενιζέλο, Αθήναι 11.10.1929.

19 Νόμος 3179/7.8.1924, άρθρο 8.

20 MMAEB/173/53, Έκθεση Στυλιανόπουλου προς Βενιζέλο, Αθήναι 11.10.1929.

καλά την ελληνική γλώσσα, ώστε να μπορούν να παρακολουθήσουν παιδαγωγικά και φιλοσοφικά μαθήματα. Επίσης ο σχεδιασμός του υποδιδασκαλείου στα πρότυπα των άλλων ελληνικών διδασκαλείων δημιουργούσε στο μουσουλμανικό πληθυσμό την υπόνοια, ότι επρόκειτο για μια προσπάθεια από το ελληνικό κράτος να τους αφομοιώσει πολιτισμικά. Η υπόνοια της προσπάθειας αφομοίωσης θα προκαλούσε την αντίδραση των Μουσουλμάνων, οι οποίοι θα αρνούνταν να στείλουν τα παιδιά τους σ' αυτό, αλλά και να δεχθούν τους πτυχιούχους του ως δασκάλους.

Ανεξάρτητα από τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν με την ίδρυση του συγκεκριμένου διδασκαλείου, η ίδρυση ενός διδασκαλείου αποτέλεσε βασική αναγκαιότητα για τη μουσουλμανική μειονότητα, όπως αποδεικνύεται και από αίτημα των Μουσουλμάνων βουλευτών προς τον πρωθυπουργό Ελ. Βενιζέλο το 1928²¹. Η μη ύπαρξη ενός τέτοιου διδασκαλείου ήταν ένας από τους βασικούς λόγους που οδήγησαν τους νέους της μειονότητας σε σπουδές στην Τουρκία και που έκαναν το ζήτημα του εκσυγχρονισμού της εκπαίδευσης αντικείμενο της τουρκικής προπαγάνδας²².

Το καθεστώς των εκπαιδευτηρίων της μουσουλμανικής μειονότητας της Δ. Θράκης υπήρξε, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, ιδιωτικό. Οι προϋποθέσεις, οι οποίες απαιτούνταν για την ίδρυση ενός μουσουλμανικού σχολείου, ήταν οι προϋποθέσεις που απαιτούνταν γενικά για την ίδρυση ιδιωτικού σχολείου. Σύμφωνα με το νόμο 3578/30.6.1928 "Περί ιδιωτικών σχολείων"²³, μόνη προϋπόθεση για την ίδρυση και λειτουργία ιδιωτικού σχολείου ήταν η άδεια του υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, η οποία χορηγούνταν σε φυσικά και νομικά πρόσωπα που είχαν τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα του Έλληνα πολίτη. Κάθε ιδιωτικό εκπαιδευτήριο μπορούσε να περιλαμβάνει ένα ή όλα τα είδη των δημόσιων σχολείων και μερικές ή όλες τις τάξεις, αρκεί να αναφερόταν στη χορηγούμενη άδεια. Η μόνη εξαίρεση από τον κανόνα αυτόν ήταν ότι, για να λειτουργήσει τέταρτη ή μεγαλύτερη τάξη γυμνασίου ή λυκείου, χρειαζόταν άδεια του υπουργείου της Παιδείας. Αυτός ο οποίος επιθυμούσε να ιδρύσει ένα τέτοιο εκπαιδευτήριο υπέβαλλε μία αίτηση, στην

21 ΜΜΑΕΒ/173/225, *Σημείωμα Μουσουλμάνων Βουλευτών προς Βενιζέλο*, Κομοτηνή 25.10.1928.

22 Κ. Τσιούμης, *Η μουσουλμανική μειονότητα της Ανατικής Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940)*, Θεσσαλονίκη 1994. Διδακτορική διατριβή, σελ.172-175.

23 Νόμος 3578/30.6.1928 "Περί ιδιωτικών σχολείων", Ε.τ.Κ., φ.111/30.6.1928, σελ.835.

οποία έπρεπε να αναφέρονταν το είδος και οι τάξεις του εκπαιδευτηρίου που επρόκειτο να ιδρυθεί και πιστοποιητικά που να αποδεικνύουν ότι είχε τα δικαιώματα του Έλληνα πολίτη. Ο ίδιος νόμος όμως προέβλεπε ότι ίδρυση ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου δεν μπορούσε να γίνει σε περιφέρεια στην οποία ο αρμόδιος επιθεωρητής έκρινε ότι οι ανάγκες εξυπηρετούνταν από τα υπάρχοντα σχολεία²⁴.

Η αρχειακή έρευνα, πάντως, αποδεικνύει ότι δεν έγινε χρήση της διάταξης αυτής, καθώς και του συνόλου του νόμου, ώστε να απαγορευθεί η λειτουργία κάποιων μουσουλμανικών σχολείων. Αντίθετα, το ελληνικό κράτος στην προσπάθειά του να μην παρακωλύσει τη λειτουργία της μουσουλμανικής εκπαίδευσης επέτρεπε να λειτουργούν πολλά μουσουλμανικά σχολεία χωρίς να τηρούνται στοιχειωδώς οι νόμιμες προϋποθέσεις²⁵.

Σε ό,τι αφορά την άδεια λειτουργίας του σχολείου, αυτή έπρεπε να χρησιμοποιηθεί μέσα σε διάστημα δύο ετών· αλλιώς θεωρούνταν άκυρη. Τα σχολεία τα οποία είχαν εξασφαλίσει την άδεια μπορούσαν να λειτουργήσουν από το επόμενο σχολικό έτος. Για τη μεταφορά τέλος σχολείου σε άλλη πόλη ή για την προσθήκη τάξης απαιτούνταν οι ίδιες προϋποθέσεις που απαιτούνταν και για την ίδρυση σχολείου.

Σύμφωνα με το νόμο αυτό, κάθε ιδιωτικό εκπαιδευτήριο έπρεπε να έχει διευθυντή, ο οποίος είχε αστικά και πολιτικά δικαιώματα και τα ίδια προσόντα με τους διευθυντές των ομοιόβαθμων σχολείων²⁶. Εξαιρέση από αυτόν τον κανόνα επιτρεπόταν, σύμφωνα με το άρθρο 6 του νόμου 3578, μόνο για τους διευθυντές των σχολείων, οι οποίοι κατά τη δημοσίευση του νόμου ήταν αναγνωρισμένοι ως διευθυντές και θεωρούνταν ότι είχαν τα νόμιμα προσόντα. Η ευεργετική αυτή διάταξη αφορούσε ένα μεγάλο μέρος των διευθυντών των σχολείων της μειονότητας, οι οποίοι δε διέθεταν τα απαραίτητα τυπικά προσόντα²⁷. Κατά τα λοιπά η πρόσληψη του διευθυντή γινόταν, σύμφωνα με το νόμο, από τον ιδιοκτήτη του ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου μετά από έγκριση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Σε ό,τι αφορά τα προσόντα των δασκάλων, αυτά έπρεπε να είναι επίσης αντίστοιχα με τα προσόντα των εκπαιδευτικών λειτουργών της

24 Νόμος 3578/30.6.1928 "Περί ιδιωτικών σχολείων", άρθρα 3-5, *ό.π.*, σελ.835-836.

25 MMAEB/173/53, Έκθεση Στυλιανόπουλου προς Βενιζέλο, Αθήνα 11.10.1929.

26 Νόμος 3578/30.6.1928 ", άρθρο 6.

27 Κ. Τσιούμης, *ό.π.*, σελ.172.

δημόσιας εκπαίδευσης. Στο άρθρο 8 του ίδιου νόμου²⁸ προβλέπονταν ακόμη πειθαρχικές κυρώσεις για ελλείψεις, απειθεία ή αμέλεια απέναντι στις εποπτεύουσες τα σχολεία αρχές, όπως και για άλλες παρανομίες και παραβάσεις εκπαιδευτικών διατάξεων και ασύγγνωστες ελλείψεις στο ζήτημα της υλικοτεχνικής υποδομής και για διαγωγή ασυμβίβαστη με το λειτούργημα του εκπαιδευτικού. Σ' αυτά τα ζητήματα υπήρξαν αρκετές παραβάσεις από τους Μουσουλμάνους δασκάλους και τους ιδιοκτήτες των σχολείων της μειονότητας. Τέτοιες παραβάσεις, οι οποίες ξεκινούσαν από τη μη παροχή των αναγκαίων πληροφοριών στις εποπτεύουσες την εκπαίδευση αρχές, εκτείνονταν ως τη μη τήρηση του αναλυτικού προγράμματος και των απαραίτητων προϋποθέσεων υλικοτεχνικής υποδομής και έφταναν στην άσκηση προπαγάνδας στα μουσουλμανικά σχολεία, υπήρξαν αρκετές στη μουσουλμανική εκπαίδευση²⁹. Ωστόσο, για να μην παρεμποδιστεί η λειτουργία των μουσουλμανικών σχολείων, οι ελληνικές κυβερνήσεις απέφυγαν την επιβολή κυρώσεων. Οι κυρώσεις περιορίστηκαν μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις άσκησης τουρκικής προπαγάνδας³⁰.

Διατάξεις που αφορούσαν τα σχολεία της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης υπήρχαν και στο νόμο 4397/16, 20.8.1929 "περί στοιχειώδους εκπαίδευσης"³¹. Ο συγκεκριμένος νόμος στο άρθρο 3 παρ. 2 περιείχε μια περιοριστική ως προς την ίδρυση των δημοτικών σχολείων διάταξη. Ο νόμος προέβλεπε ότι δημοτικά σχολεία ιδρύονταν με Προεδρικό Διάταγμα, μετά από πρόταση του Εποπτικού Συμβουλίου, όπου είναι δυνατόν να συγκεντρωθούν 15 τουλάχιστον μαθητές που είχαν τη νόμιμη προς φοίτηση ηλικία. Το άρθρο στην τέταρτη παράγραφο του περιέχει άλλη μια διάταξη που αφορά τα σχολεία "των ξενόφωνων συνοικισμών", άρα και της μουσουλμανικής μειονότητας. Σύμφωνα με αυτή τη διάταξη, τα δημοτικά σχολεία προάγονταν ή υποβιβάζονταν ή καταργούνταν με βάση των μέσο όρο των μαθητών που είχαν εξεταστεί κατά την τελευταία τριετία. Έτσι για την ύπαρξη μονοτάξιου σχολείου απαιτούνταν 15-40 μαθητές, διτάξιου 41-80 μαθητές, τριτάξιου 81-120

28 Νόμος 3578/30.6.1928, άρθρο 8.

29 MMAEB/173/53, *Έκθεση Στυλιανόπουλου προς Βενιζέλο*, Αθήναι 11.10.1929.

30 Κ. Τσιούμης, *ό.π.*, σελ. 179

31 Νόμος 4397 της 16/20.8.1929 "Περί στοιχειώδους εκπαίδευσης", Ε.τ.Κ, Α, φ. 309/24.8.1929, σελ. 2679-2684.

μαθητές, τετρατάξιου 121-160 μαθητές, πεντατάξιου 161-200 μαθητές και εξατάξιου 201-250 μαθητές. Η διάταξη αυτή οριζόταν ότι θα ίσχυε μόνο για τα σχολεία " των ξενόφωνων συννοικισμών " με δυνατότητα να επεκταθεί και στα υπόλοιπα δημοτικά σχολεία με Προεδρικό Διάταγμα. Το ίδιο άρθρο προέβλεπε τη συγχώνευση σχολείων ή και την κατάτμησή τους, αν υπερέβαιναν ένα συγκεκριμένο αριθμό μαθητών (60). Η σύσταση, η κατάργηση, η προαγωγή και ο υποβιβασμός ενός σχολείου γινόταν με Προεδρικό Διάταγμα. Η διάταξη αυτή έθεσε τα πλαίσια λειτουργίας των μουσουλμανικών σχολείων, τα οποία ήταν, έτσι κι αλλιώς, στη συντριπτική πλειοψηφία τους εκ των πραγμάτων μονοθέσια³². Ο αριθμός των 15 μαθητών ήταν ένας αριθμός απαραίτητος για τη βιωσιμότητα του σχολείου, ενώ και οι αριθμοί που προβλέπονταν για την ίδρυση σχολείων με μεγαλύτερο αριθμό τάξεων ήταν λογικοί. Οι αριθμοί αυτοί ήταν περιοριστικοί, αν κάποιος ήθελε να λειτουργήσει ένα πολυθέσιο σχολείο για λόγους ανεξάρτητους από τις εκπαιδευτικές ανάγκες.

Στο άρθρο 5 του ίδιου νόμου³³ οριζόταν ότι στα δημοτικά σχολεία έπρεπε να διδάσκονται τα εξής μαθήματα: α) θρησκευτικά, β) ελληνικά (μάθημα που για τη μουσουλμανική μειονότητα αντιστοιχούσε στα τουρκικά), γ) πρακτική αριθμητική, δ) στοιχειώδης γεωμετρία ε) Ιστορία του Ελληνικού Έθνους και "κυριώτατα παγκοσμίου" (στην περίπτωση της μειονότητας είχαν γραφτεί για το σκοπό αυτό ειδικά βιβλία), στ) Στοιχεία φυσικής ιστορίας, χημείας, υγιεινής κ.τ.λ., ζ) γεωγραφία, η) ωδική, θ) καλλιγραφία ι) ιχνογραφία ια) χειροτεχνία και ιβ) γυμναστική.

Το άρθρο αυτό προέβλεπε επίσης την απαλλαγή ετεροθρήσκων και ετεροδόξων μαθητών από το μάθημα των θρησκευτικών, αλλά και τη δυνατότητα της διδασκαλίας γλώσσας και θρησκείας αλλογλώσσων ή αλλοθρήσκων μαθητών. Με δεδομένο ότι ο νόμος δεν προέβλεπε κάτι διαφορετικό, το αναλυτικό πρόγραμμα έπρεπε να εφαρμόζεται και στα μουσουλμανικά σχολεία. Αυτό όμως δε συνέβη στην πράξη. Όταν μάλιστα έγινε προσπάθεια να συνταχθεί αναλυτικό πρόγραμμα μόνο για τα μουσουλμανικά σχολεία, αυτό τηρήθηκε μόνο από τους συντάκτες του και δεν είχε ουσιαστική εφαρμογή³⁴.

32 Σχετικά βλ. ΜΜΑΕΒ/173/53, Έκθεση Στυλιανόπουλου προς Βενιζέλο, Αθήναι 11.10.1929 και Α.Υ.Ε./Γ68VI/1926, Γεν. Διοικ. Θράκης προς ΥΠ.ΕΞ., τμήμα Γ Πολιτικό, αρ. 7046, Κομοτηνή 2.6.1926.

33 Νόμος 4397/20.8.1929 "Περί ιδιωτικών σχολείων", άρθρο 5.

34 ΜΜΑΕΒ/173/53, Έκθεση Στυλιανόπουλου προς Βενιζέλο, Αθήναι 11.10.1929.

Η κατάσταση δεν άλλαξε και μετά από την υπογραφή του Ελληνοτουρκικού Συμφώνου Φιλίας του 1930. Η νομοθεσία παρέμεινε ουσιαστικά η ίδια με μικρές διαφοροποιήσεις. Το 1931 εκδόθηκε ο νόμος 4862/7.1.1931 "Περί ξένων σχολείων"³⁵ που δεν αφορούσε άμεσα τα σχολεία της μουσουλμανικής μειονότητας, δεδομένου ότι, κατά το νόμο, ξένα σχολεία ιδρύονταν από φυσικά ή νομικά πρόσωπα τα οποία δεν είχαν την ελληνική υπηκοότητα και δεν έδρευαν στην Ελλάδα. Με το άρθρο 9 όμως του νόμου αυτού τροποποιούνταν το άρθρο 2 του νόμου 3578/1928, το οποίο καθόριζε τις προϋποθέσεις για την ίδρυση ιδιωτικού σχολείου. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, για την ίδρυση ιδιωτικού σχολείου απαιτούνταν η άδεια του υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων. Η άδεια αυτή χορηγούνταν σε Έλληνες πολίτες που είχαν αστικά και πολιτικά δικαιώματα και σε ιδρύματα, εφόσον συμμορφώνονταν όμως με τους νόμους του κράτους και παρείχαν εγγυήσεις ότι θα καλλιεργούν την εθνική παιδεία και το εθνικό φρόνημα. Η διάταξη αυτή, ανεξάρτητα από το αν εφαρμόστηκε ή όχι στα μουσουλμανικά σχολεία, είναι γεγονός ότι είχε σαφή ιδεολογική φόρτιση, δεδομένου ότι οι όροι "εθνική παιδεία" και "εθνικό φρόνημα" επιδέχονταν διαφορετική εκτίμηση και αντιμετώπιση και επομένως δεν ήταν εύκολο να ελεγχθεί αντικειμενικά η εφαρμογή τους.

Με το θέμα των προσόντων των ιδρυτών των ιδιωτικών σχολείων ασχολούνταν και ο νόμος 5018/ 8, 11.6.1931 "Περί τροποποίησης της πρώτης παραγράφου του βου άρθρου του νόμου 3578 περί ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων"³⁶. Ο νόμος αυτός είχε ένα και μοναδικό άρθρο, που όριζε ότι "Εκαστον ιδιωτικόν εκπαιδευτήριον δέον να έχη Διευθυντήν απολαύοντα των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων του Έλληνος πολίτου και έχοντα τα αυτά προσόντα, τα οποία κέκτηνται και οι των ισοβάθμων δημοσίου του ανωτέρου εκ των ειδών των σχολείων ά περιλαμβάνει το ιδιωτικόν εκπαιδευτήριον". Η διάταξη αυτή, όπως φαίνεται, δεν εισήγαγε κάποια σημαντική καινοτομία σε σχέση με τα προσόντα των διευθυντών των ιδιωτικών σχολείων, ενώ καθιέρωνε την εξαίρεση από την πρόβλεψη του άρθρου 1 παρ.1 των αναγνωρισμένων διευθυντών ιδιωτικών σχολείων και αυτών που είχαν προσληφθεί σε τέτοιες θέσεις και οι

35 Νόμος 4862/7.1.1931 "Περί ξένων σχολείων", Ε.τ.Κ., Α., φ. 2/7.1.1931, σελ. 3-5.

36 Νόμος 5018/11.6.1931 "Περί τροποποίησης της πρώτης παραγράφου του βου άρθρου του νόμου 3578 "περί ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων", Ε.τ.Κ., φ. 160/15.6.1931, σελ. 1101-1102.

οποίοι θεωρούνταν ότι είχαν τα νόμιμα προσόντα. Αυτή η τελευταία διάταξη αφορούσε σαφώς και τους διευθυντές των μουσουλμανικών σχολείων, οι οποίοι, όπως αναφέρθηκε και σε άλλη θέση, σπανίως είχαν τα απαραίτητα τυπικά προσόντα.

Το 1936 με την επιβολή στην Ελλάδα δικτατορίας από τον Ιωάννη Μεταξά τέθηκαν περιορισμοί σε όλες τις δραστηριότητες. Η στάση της κυβέρνησης απέναντι στις μειονότητες σκληρύνθηκε. Θεωρήθηκαν εστίες «εθνικών κινδύνων» και υιοθετήθηκαν μέτρα αφομοίωσης απέναντί τους³⁷. Δε συνέβη όμως το ίδιο για τη μουσουλμανική μειονότητα για την οποία οι ρυθμίσεις έγιναν απλώς πιο αυστηρές. Ο Αναγκαστικός Νόμος 132 της 7/25.9.1936 *"Περί συστάσεως τμήματος πολιτικών υποθέσεων παρά τη γενική διοίκηση Θράκης και περί διορισμού επιθεωρητών μουσουλμανικών σχολείων εν Δυτική Θράκη"* προέβλεπε πάντως και πάλι το διορισμό δύο επιθεωρητών για την εποπτεία των μουσουλμανικών σχολείων στη Δυτική Θράκη³⁸. Η διάταξη αυτή δεν αποτελούσε κάτι καινούργιο, καθώς ανάλογη πρόβλεψη είχε υπάρξει και στο νόμο 3179/1924 *"περί του προσωπικού των σχολείων Θράκης"*, επειδή όμως ο θεσμός με την πάροδο του χρόνου είχε εκφυλιστεί, ήταν χρήσιμη η νέα ρύθμιση³⁹.

Στη συνέχεια εκδόθηκε ο Α.Ν.132/1936⁴⁰, ο οποίος απαγόρευε την κυκλοφορία διδακτικών βιβλίων της τουρκικής γλώσσας, τα οποία προορίζονταν για χρήση σε μουσουλμανικά σχολεία, χωρίς προηγούμενη άδεια του υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, η οποία χορηγούνταν μετά από γνωμοδότηση ειδικής επιτροπής. Το ίδιο άρθρο όριζε ότι ο τρόπος λειτουργίας των μουσουλμανικών σχολείων θα καθοριζόταν με Βασιλικό Διάταγμα και καθιέρωνε εκ νέου την υποχρεωτική διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε αυτά. Ο αριθμός των δασκάλων για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε κάθε μουσουλμανικό σχολείο οριζόταν με πράξη του υπουργού Παιδείας, μετά από πρόταση του αρμόδιου εποπτικού συμβουλίου και αιτιολογημένη γνώμη του επιθεω-

37 Για τη στάση του καθεστώτος Μεταξά απέναντι στις μειονότητες Λένα Διβάνη *"Ελλάδα και Μειονότητες. Το σύστημα προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών"*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1995, σσ. 118-122, 160-162, 256-258, 346-348.

38 Αναγκαστικός Νόμος 132 της 7/25.9.1936 *"περί συστάσεως τμήματος πολιτικών υποθέσεων παρά τη Γενική Διοίκηση Θράκης και περί διορισμού επιθεωρητών μουσουλμανικών σχολείων εν Δυτική Θράκη"*, άρθρο 2, Κώδιξ Θέμδος 1936, φυλ. 77, σελ. 610.

39 Κ. Τσιούμης, *ό.π.*, σελ. 170-172.

40 Α.Ν. 132 της 7/25 Σεπτεμβρίου 1936, άρθρο 2 παρ. 5 και 7.

ρητή μουσουλμανικών σχολείων, που εγκρίνονταν από το εκπαιδευτικό συμβούλιο.

Σημαντικό σ' αυτήν την περίπτωση είναι ότι η δαπάνη για την πληρωμή των δασκάλων της ελληνικής γλώσσας βάραινε τον προϋπολογισμό του υπουργείου Παιδείας. Αυτό πρέπει να αντιδιασταλεί με την πραγματικότητα που υπήρχε στην εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, όπου οι σχολικές εφορείες ήταν αναγκασμένες να πληρώνουν παχυλές αμοιβές στους δασκάλους της τουρκικής γλώσσας με απειλή άρσης της άδειας των σχολείων τους⁴¹ σε περίπτωση μη ανταπόκρισης.

Λίγο καιρό αργότερα με τον Αναγκαστικό Νόμο 248 της 12/17 Οκτωβρίου 1936⁴² ιδρύθηκε και θέση γενικού επιθεωρητή ξένων και μειονοτικών σχολείων. Ο επιθεωρητής αυτός είχε τον ίδιο βαθμό και μισθό με τους συναδέλφους του γενικούς επιθεωρητές των άλλων δημοτικών σχολείων. Ο επιθεωρητής ξένων και μειονοτικών σχολείων έπρεπε να είναι πτυχιούχος Φιλοσοφικής ή Θεολογικής Σχολής των ελληνικών πανεπιστημίων και να έχει αποδεικτικά διετών παιδαγωγικών σπουδών στην Ευρώπη ή στην Αμερική, όπως και πενταετή τουλάχιστον υπηρεσία σε αναγνωρισμένα σχολεία δημοτικής ή μέσης εκπαίδευσης. Επίσης μπορούσε να είναι πρωτοβάθμιος καθηγητής, πτυχιούχος των παραπάνω σχολών, με δεκαετή τουλάχιστον υπηρεσία σε αναγνωρισμένα σχολεία δημοτικής ή μέσης εκπαίδευσης.

Περιορισμούς για την ίδρυση ιδιωτικών, επομένως και μουσουλμανικών σχολείων, έθετε ο Αναγκαστικός Νόμος 818 της 6/23.8.1937 "Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 3578 περί ιδιωτικών σχολείων κλπ."⁴³. Ίδρυση ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου και προσθήκη τάξης επιτρεπόταν μόνο μετά από άδεια του υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων, η οποία εκδιδόταν μετά από γνωμοδότηση του Εποπτικού Συμβουλίου. Σύμφωνα με την ίδια διάταξη, απαγορευόταν στο εξής η "ίδρυση ιδιωτικών σχολείων μέσης εκπαιδεύσεως εκτός περιπτώσεως απολύτου ανάγκης", πράγμα που κρινόταν από το Ανώτατο Εκπαιδευτι-

41 ΜΜΑΕΒ/173/58, Έκθεση Σικελλαρόπουλου προς ΥΠ.ΕΞ., Αθήνα 16.10.1930.

42 Αναγκ. Νόμος υπ. αριθ. 248 της 12/17 Οκτωβρίου 1936 "Περί ιδρύσεως θέσεως γενικού επιθεωρητού των ξένων και μειονοτικών σχολείων", άρθρο 1, Κώδιξ Θέμδος 1936, φυλ. 91, σελ. 720.

43 Αναγκ. Νόμος υπ. αριθ. 818 της 6/23.8.1937 "Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου 3578 "περί ιδιωτικών σχολείων κλπ.", Ε.τ.Κ., Α., φ. 335/25.8.1937, σελ. 2187-2188.

κό Συμβούλιο. Η άδεια ίδρυσης και λειτουργίας οποιουδήποτε ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου μπορούσε να ανακληθεί οποτεδήποτε κατά την απόλυτη κρίση του υπουργού της Παιδείας. Ο Αναγκαστικός Νόμος 818/1937 με το άρθρο 7 επέφερε και μία αλλαγή σε σχέση με τα προσόντα, τα οποία έπρεπε να έχουν οι δάσκαλοι που δίδασκαν στα μειονοτικά σχολεία. Αυτοί διορίζονταν πλέον, μόνον εφόσον ήταν γνώστες της ελληνικής γλώσσας⁴⁴. Σε όσους ήδη υπηρετούσαν και δε γνώριζαν επαρκώς την ελληνική γλώσσα δινόταν ένα περιθώριο δύο ετών, για να εξετασθούν σε σχέση με τη γνώση της. Αυτή η ρύθμιση πλησίαζε απλώς την αντίστοιχη τουρκική για την ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, όπου η αυστηρή εξέταση στην τουρκική γλώσσα ήταν από την αρχή απαραίτητη για το διορισμό στα ελληνικά μειονοτικά σχολεία⁴⁵.

Ρυθμίσεις που αφορούσαν και τα μουσουλμανικά σχολεία περιείχε και ο Αναγκαστικός Νόμος 1216 της 20/29 Απριλίου 1938 "Περί ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων και φροντιστηρίων"⁴⁶. Σύμφωνα με το άρθρο 5 του συγκεκριμένου νόμου απαγορευόταν η χρήση ξενόγλωσσας προσωνυμίας από ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, τα οποία έπρεπε πλέον να έχουν προσωνυμία στην ελληνική γλώσσα. Πάντως και η άδεια για τη χρήση της προσωνυμίας χορηγούνταν με πράξη του υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων. Το άρθρο 6 του ίδιου νόμου υιοθετούσε και διεύρυνε την ιδεολογικού χαρακτήρα διάταξη που είχε θεσπισθεί το 1931 σε σχέση με τις προϋποθέσεις χορήγησης άδειας ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου. Σύμφωνα με αυτήν τη διάταξη, άδεια ίδρυσης ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου χορηγούνταν σε ιδιώτες οι οποίοι είχαν τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα του Έλληνα πολίτη ή σε νομικά πρόσωπα και ιδρύματα, εφόσον παρείχαν την εγγύηση ότι θα καλλιεργούσαν την εθνική παιδεία και το εθνικό φρόνημα. Η διεύρυνση των ιδεολογικών στοιχείων ολοκληρωνόταν με την απαγόρευση χορήγησης άδειας για την ίδρυση ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου σε πρόσωπα "εμφορούμενα, κατά την κρίσιν του οικείου εποπτικού συμβουλίου, υπό αρχών αντικειμένων προς το κοινωνικόν και πολιτικόν καθεστώς ή στερούμενα ηθικής ικανότητος ή απολυθέντα της δημοσίας υπηρεσίας δι' ανεπάρκειαν περί την εκπλήρωσιν των καθηκό-

44 Α.Ν.818 της 6/23.8.1937, άρθρο 7.

45 ΜΜΑΕΒ/173/58, Έκθεση Σακελλαρόπουλου προς ΥΠ.ΕΕ., Αθήναι 16.10.1930.

46 Α.Ν. 1216 της 20/29 Απριλίου 1938 "Περί ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων και φροντιστηρίων", Κώδιξ Θεμίδος 1938, φυλ. 37, σελ.285-291.

νων των ή δι' ασυμβίβαστον προς το επάγγελμα του εκπαιδευτικού διαγωγών". Η θεσμοθέτηση διατάξεων που περιελάμβαναν έννοιες όπως η εθνική παιδεία, το εθνικό φρόνημα, το κοινωνικό καθεστώς, η ηθική ικανότητα, οι οποίες επιδέχονται διαφορετικές ερμηνείες και η αντικειμενική εφαρμογή τους δεν μπορεί να ελεγχθεί, δείχνουν την πρόθεση της δικτατορίας του Μεταξά να ελέγξει απόλυτα την πορεία αυτών των θεμάτων, μέσα όμως από αμφισβητήσιμα κριτήρια. Η διάταξη αυτή δε φαίνεται να εφαρμόστηκε σε σχέση με την ίδρυση και λειτουργία των μουσουλμανικών σχολείων, παρά το γεγονός ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε οπωσδήποτε να συμβεί. Ο Αναγκαστικός Νόμος 1216/1938 επαναλάμβανε, τέλος, μια διάταξη που είχε περιληφθεί και παλιότερα σε άλλους νόμους. Απαγόρευε δηλαδή τη χορήγηση άδειας ίδρυσης ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου σε περιφέρεια στην οποία, κατά τη γνώμη του αρμόδιου εκπαιδευτικού συμβουλίου, οι εκπαιδευτικές ανάγκες καλύπτονταν επαρκώς από τα υπάρχοντα σχολεία⁴⁷. Το 1939 εκδόθηκε νέος Αναγκαστικός Νόμος, ο 1672/1939, ο οποίος απαγόρευε τον προσηλυτισμό, θεωρώντας την άσκησή του στο σχολείο ως ιδιαίτερα επιβαρυντική περίπτωση⁴⁸.

Από τη μελέτη του νομικού πλαισίου προκύπτουν οι εξής γενικές παρατηρήσεις: Το ελληνικό κράτος συμμορφώθηκε στις γενικά διατυπωμένες συμβατικές υποχρεώσεις του ως προς την εκπαίδευση της μουσουλμανικής μειονότητας. Δε χαράχθηκε κάποιο εξαντλητικό νομικό πλαίσιο για τη λειτουργία της μουσουλμανικής εκπαίδευσης, αλλά θεσπίστηκαν κάποιες γενικού χαρακτήρα διατάξεις που άφηναν μεγάλη ελευθερία στα μέλη της μειονότητας να αναπτύξουν τα ίδια την εκπαίδευσή τους, γεγονός που είχε και θετική και αρνητική επίδραση στη μουσουλμανική εκπαίδευση. Κάποιες διατάξεις, ενώ θεσμοθετήθηκαν, δεν εφαρμόστηκαν ή εφαρμόστηκαν πολύ ελαστικά με βασικό γνώμονα τη μη δημιουργία προβλημάτων στη μουσουλμανική εκπαίδευση.

Ο κύριος όγκος των διατάξεων για τη μουσουλμανική εκπαίδευση ή άλλων εκπαιδευτικών νόμων που είχαν εφαρμογή και στη μουσουλμανική εκπαίδευση αναφέρονταν κυρίως σε θέματα διοίκησης της εκπαίδευσης. Έτσι σημαντικό βάρος έπεσε στις προϋποθέσεις που απαιτούνταν

47 Α.Ν. 1216/1938 "Περί ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων και φροντιστηρίων", άρθρο 6.

48 Αναγκ. Νόμος υπ. αριθ. 1672 της 22ης Μαρτίου 1939 "Περί τροποποιήσεως του Αναγκαστικού Νόμου υπ. αριθ. 1361/1938 περί κατοχυρώσεως των άρθρων 1 και 2 του εν ισχύι Συντάγματος", Ε.τ.Κ., Α., 1939, σελ. 841-842.

για την ίδρυση των σχολείων, στα προσόντα αυτών που διηύθυναν και επόπτευαν τα σχολεία, στη νομιμοποίησή τους και στο ζήτημα της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στα μουσουλμανικά σχολεία. Σε ό,τι αφορά το τελευταίο αυτό ζήτημα, όπως προκύπτει και από τα νομικά κείμενα⁴⁹, η ελληνική γλώσσα δεν έπαψε ποτέ να είναι νομικά υποχρεωτική, στην πράξη όμως λειτούργησε ως προαιρετική για δύο κυρίως λόγους: για να μη δυσχεράνει τις σπουδές των μουσουλμανοπαίδων και επειδή είχε μεγάλο οικονομικό κόστος.

Σε ό,τι αφορά τα ζητήματα λειτουργίας, προγράμματος και σχολικών βιβλίων ίσχυαν θεωρητικά οι γενικοί εκπαιδευτικοί νόμοι, που αφορούσαν όλα τα ελληνικά σχολεία. Στην πραγματικότητα όμως, όπως προκύπτει από την αρχειακή έρευνα, οι νόμοι αυτοί δε λειτούργησαν στη μουσουλμανική εκπαίδευση. Οι εκπαιδευτικοί της μειονότητας δεν έδιναν τις απαραίτητες πληροφορίες στις εποπτεύουσες αρχές και δεν τηρούσαν τα σχολικά βιβλία και έγγραφα, χωρίς να υφίστανται κυρώσεις. Το αναλυτικό πρόγραμμα, στο μεγαλύτερο μέρος αυτής της περιόδου, δεν εφαρμόστηκε, ούτε και όταν έγινε προσπάθεια από τη Γενική Διοίκηση Θράκης να συνταχθεί ειδικό αναλυτικό πρόγραμμα για τα μουσουλμανικά σχολεία. Τέλος τα σχολικά βιβλία στο μεγαλύτερό μέρος τους εισάγονταν από την Τουρκία, παρά το γεγονός ότι καταβλήθηκαν προσπάθειες από το κράτος και τη Γενική Διοίκηση και εκδόθηκαν σχολικά βιβλία για τους Μουσουλμάνους μαθητές⁵⁰.

Η μη ίδρυση ενός διδασκαλείου για την εκπαίδευση των Μουσουλμάνων δασκάλων καταγράφηκε, τέλος, ως μια σημαντική έλλειψη στο χώρο της εκπαίδευσης της μειονότητας της Δ. Θράκης. Η απουσία ενός τέτοιου ιδρύματος οπωσδήποτε δε βοήθησε σ' έναν αναγκαίο εκσυγχρονισμό της μουσουλμανικής εκπαίδευσης, ώθησε αρκετούς μαθητές σε σπουδές στην Τουρκία, αφού δεν ήταν δυνατό να σπουδάσουν στον τόπο τους και, τελικά ωφέλησε την τουρκική εθνικιστική προπαγάνδα⁵¹.

Η αντιμετώπιση διαφοροποιήθηκε κάπως κατά την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από τη δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου περιόρισε αρκετά τη μεγάλη ελευθερία της μουσουλμανικής εκπαίδευσης και με διατάξεις που συγκέντρωναν τις εξου-

49 Νόμος 568/1915 και Α.Ν.132/1936.

50 Κ. Τσιούμης, *ό.π.*, σελ. 165-168.

51 Κ. Τσιούμης, *ό.π.*, σελ. 282.

σίες στα χέρια του υπουργού Παιδείας περιόρισε, νομικά τουλάχιστον, την ασυδοσία που είχε παρατηρηθεί στο ζήτημα του προγράμματος, των βιβλίων και της γενικότερης λειτουργίας των σχολείων και έδωσε έμφαση στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Ανεξάρτητα από το πόσο δόκιμος ήταν ο τρόπος με τον οποίο έγιναν οι νομοθετικές αυτές παρεμβάσεις, ήταν η μόνη φορά που οι ρυθμίσεις από την πλευρά του ελληνικού κράτους πλησίασαν σε μία στοιχειώδη αμοιβαιότητα προς τις ρυθμίσεις που ίσχυαν για την ίδρυση και τη λειτουργία των σχολείων της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, στην Ίμβρο και στην Τένεδο.

Δύο στοιχεία είναι ιδιαίτερα καθοριστικά και έχουν ήδη επισημανθεί ιδιαίτερα. 1. Η καθιέρωση της τουρκικής γλώσσας ως γλώσσας της μουσουλμανικής εκπαίδευσης, η οποία ώθησε τους μη τουρκόφωνους Πομάκους στην τουρκόφωνη εκπαίδευση και τους έκανε έτσι ευάλωτους στην τουρκική εθνικιστική προπαγάνδα και 2. Η έλλειψη ενός συνολικού νομικού πλαισίου για τη μουσουλμανική εκπαίδευση και τα προβλήματά της, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της και των λειτουργών της, δεν κατέστησε όσο θα έπρεπε αισθητά την παρουσία και το ενδιαφέρον του ελληνικού κράτους, γεγονός που συνετέλεσε στο να αποκλίνει αρκετές φορές η εκπαίδευση της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης από τον πραγματικό ρόλο της.

SUMMARY

Legislation Policy for the Education of Muslim Minority in Western Thrace in the years 1923-1940

This study aims to approach and interpret the intentions of the Greek governments as regards the education of the Muslim Minority in Western Thrace during the mid-war years as they made know through specific legislation.

First we examine the legislation that had been in force until the time the Lausanne Peace Treaty was signed. Then we proceed to analyse the post - 1923 laws, directly or indirectly referring to the education of the Muslim Minority in Western Thrace. Besides we indicate archival material concerning the implementation of those legislative regulations, which ascertain the laxity of the educational provisions for the Muslim Minority.